

ADNOTĂRI EPIGRAFICE

DE

ANDREI ARICESCU

Dintre inscripțiile descoperite în Dobrogea și publicate în ultimii ani, este cazul ca unele să fie reluate, deoarece primii lor editori nu au găsit soluțiile cele mai potrivite la restabilirea textului, sau descoperirii și studii ulterioare oferă prilejul de a schimba și completa interpretarea documentelor epigrafice respective. Ne vom referi în mod amănunțit, deocamdată, numai la două inscripții, făcind însă și unele observații în legătură cu altele, asupra cărora vom reveni, poate, altă dată.

În primul rînd, ne atrage atenția o inscripție funerară descoperită pe teritoriul satului Dunăreni (fost Mirleanu), publicată în 1963 de N. Gostar¹ (fig. 1). Mai întîi, o mică adăugire privind locul descoperirii: inscripția a fost găsită nu în ruinele de la marginea localității Dunăreni, ci în cele ale castrului de la punctul numit „Muzait”, la 3–4 km în aval de sat². Această precizare, după cum vom vedea, își are însemnatatea ei.

Pe stela funerară fragmentară se mai păstrează următoarele litere sigure:

.....
ERASPROCLI
NOEXXARC
QVIMILIT
5. SACVIXIT
AN.LM.III
D.V.NE
NEC NIV
PIENTIS
10. POSV TTITV
...M P....
...O.....

¹ N. Gostar, StCl, 5, 1963, p. 306–309, inv. 2066, fig. 12 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 87–91 (Mai jos, nu vom face trimiteri decit la articolul din StCl).

² Editorul nu a știut acest amânunt cînd a publicat inscripția. În același studiu, mai este publicată o inscripție (inv. 2065) cu aceeași proveniență.

Remarcăm că în r. 8, la mijloc, între literele *C* și *N*, se află o adîncitură rotunjită, ceva mai jos de linia rîndului, care, la prima vedere, pare că a fost ocolită de lapicid.

N. Gostar propune următoarea lectură a textului :

.....
 ...ERAS Procli-
 no ex <x>arc(ho)
 qui milit(auit) (inter)
 5. sag(ittarios), uixit
 an(nis) L, m(ensibus) III,
 d(iebus) V; n(umerus) e(quitum)
 NEC NIV
 pientis(simo)
 posu[i]t titu-
 [lu]m P.....
O.....

Întregirea propusă pentru literele SAC din r. 5 în *sag(ittarios)* este justificată de editor prin analogia cu altă inscripție tîrzie dobrogeană³ și prin aceea că în vremea de când datează stela funerară (secolul al IV-lea), era posibilă confuzia grafică între *C* și *G*. Am arătat cu alt prilej că întregirea corectă a rîndurilor 4—5 trebuie să fie *qui milit(auit) Sac(idauae)*..., deoarece, prin descoperirea la Rasova (aproape 6 km în aval de „Muzait”)⁴ a unui *milliarium* pe care este indicată distanța de patru mii de pași de la Sacidava, și prin confruntarea itinerariilor antice cu realitățile din teren, rezultă aproape sigur că această localitate antică se identifică cu castrul de la „Muzait”⁵. N. Gostar s-a gîndit la posibilitatea de întregire *qui milit(auit) Sac(idauae)*, dar nu o crede valabilă⁶, cu toate că a ajuns la ipoteza că locul descoperirii stelei funerare în discuție ar corespunde vechii Sacidave. A ajuns la această concluzie însă, prin interpretarea dată literelor din rîndurile 7—8 ale inscripției, interpretare falsă, după cum vom vedea, dar care, în mod paradoxal, a dus la rezultatul corect al localizării Sacidavei.

Editorul consideră că literele *NE* (r. 7) și *NEC NIV* (r. 8) reprezintă prescurtări și anume : în r. 7 *NE* = *n(umerus) e(quitum)* iar în r. 8, *NEC* ar fi începutul unui nume etnic și *NIV* al unui toponim, care ar constitui indicativele unității de cavalerie respective⁶. Recurgind la itinerariile antice și la *Notitia Dignitatum* și ținînd seama că la sud de Axropolis singura localitate neidentificată, în care staționa o unitate de cavalerie, era Sacidava, ajunge la încheierea că *numerus equitum NEC NIV* din inscripție trebuie să fie identic cu *cuneus equitum scutariorum* înregistrat de *Notitia Dignitatum* la Sacidava⁷.

În realitate însă, literele cu pricina din inscripție nu ascund numele indescifrabil al unei unități de cavalerie. Toată dificultatea constă în aceea

³ Ibidem, p. 308 (inscripția tomitană pe care se citește : *inter sagittarios iuniores*, cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București, 1918, p. 41).

⁴ A. Aricescu, *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 297—301.

⁵ N. Gostar, op. cit., p. 309, nota 5.

⁶ Ibidem, p. 308.

⁷ Ibidem, p. 309.

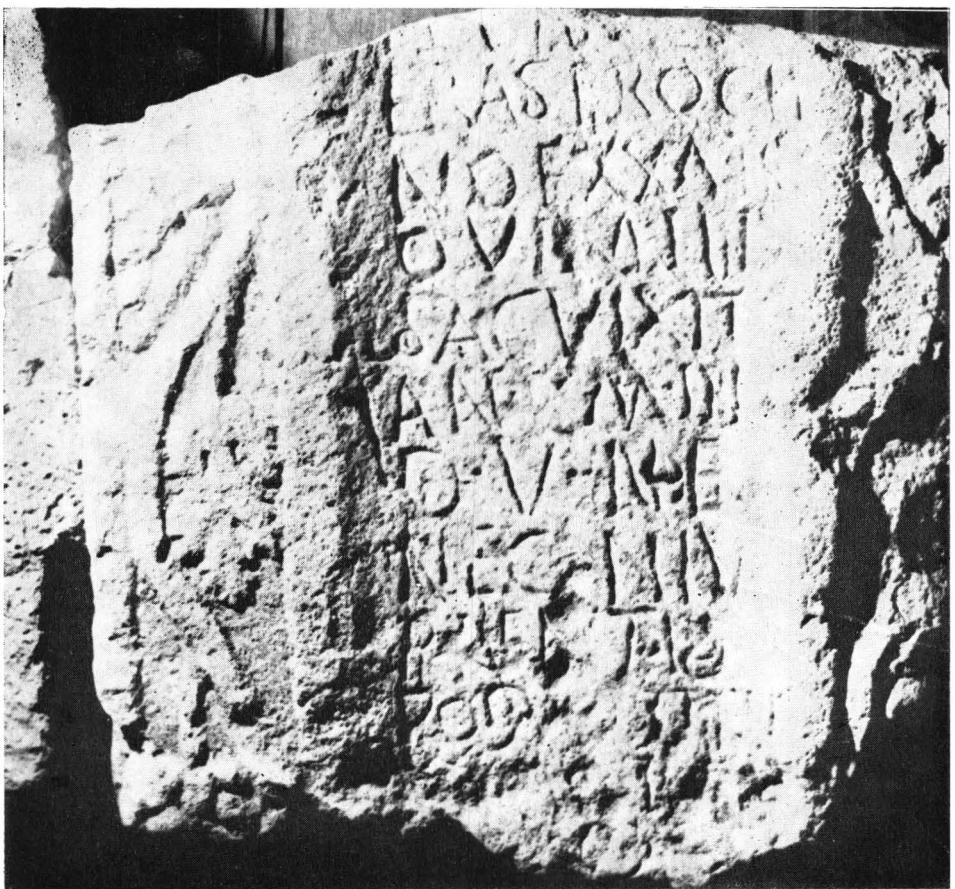

Fig. 1.—Inscripția funerară de la „Muzaite”, pusă de Nene pentru soțul său, exarchul *Proclinus*

că aparent, între *NEC* și *NIV*, ar exista o pauză. Este vorba de acea spărtură rotundă din piatră, pe care însă lapicidul a considerat-o asemănătoare literei *O* și în consecință, deși era plasată mai jos, a încadrat-o în cuvîntul respectiv⁸. Așadar, în ultima parte a r. 8 trebuie citit *coniu(gi)*. Literele *NE* de la sfîrșitul r. 7, repeteate la începutul următorului, reprezintă numele soției defunctului, *Nene*, care este mai degrabă un apelativ familial, întlnit, sub diferite variante, în ținuturi mai mult sau mai puțin apropiate, în Asia Mică⁹ și în onomastica tracică¹⁰. Caracterul de apelativ familial rezultă clar dintr-o inscripție greacă descoperită în apropiere de *Nicopolis ad Istrum*, unde întlnim formularea Αὐρηλία Σαβίνα ἡ καὶ Νηνης¹¹.

În urma celor arătate mai sus, inscripția de la „Muzait” trebuie citită astfel :

-
ERAS Procli-
no ex< x > arc (ho)
qui milit(auit)
5. *Sac(iduae), uixit*
an(nis) L, m(ensibus) III,
d(iebus) V; Ne-
ne coniu(gi) siue coniu(x)
pientis(simo) siue pientis(sima)
10. *posu[i]t titu-*
[lu]m p[ro meritis ?]
[? de su]o

Așadar, exarchului Proclinus nu unitatea de cavalerie în care slujise, fi ridicase stela funerară, ci soția sa. Am considerat necesară reluarea inscripției și stabilirea adevărului, mai ales pentru că într-un studiu recent despre trupele auxiliare de la Dunărea de jos¹², apare enumerată și unitatea de cavalerie presupusă de N. Gostar, care se dovedește că nu a existat niciodată. Este drept că astfel citită, cum am propus, inscripția devine oarecum banală, însemnatatea ei restrîngîndu-se în primul rînd la atestarea numelui prescurtat al Sacidavei.

Al doilea document epigrafic, în legătură cu care vrem să facem unele observații, a fost descoperit lîngă satul Cataloi, în apropiere de Tulcea, și publicat de V.H. Bauman în anul 1971¹³. Este o lespe de fun-

⁸ Nu este exclus ca spărtura să se fi produs la încercarea lapicidului de a săpa litera. (Mulțumesc d-nei Emilia Doruțiu-Boilă pentru sugestia dată).

⁹ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, p. 357, nr. 1024 : *Neva*, *Nevva* *Nenç*, *Nevac*.

¹⁰ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 331 : *Nηνας*, dat ca masculin, dar considerat feminin de G. Mihailov (*IGB*, 2286).

¹¹ *IGB*, 687.

¹² J. Beneš, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské University*, 19, 1970, E-15, p. 190, nr. 16.

¹³ V. H. Bauman, *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 593-594, nr. 1, fig. 1/1.

rară de marmură, din care se mai păstrează, aşa cum le transcrie editorul și cum se observă din fotografie publicată, următoarele litere :

NINAFIL
SVIXANNXIIIX
CAESIUSSATVR
NINVSET
5.IVSEVTY
.....CONIV
.....EMERI
.....VERV...

Întregirile propuse de editor și interpretarea dată sănt, în bună măsură, eronate, pentru că nu s-a ținut seama de dimensiunile lespezii și s-a căutat obținerea unei formule cit mai canonice a textului, care a fost completat astfel :

.....[? et Caesia]
[Satur]nina fil[ia]
[eiu]s vix(it) ann(is) XIIIX
Caesius Satur
ninus et
[? Cae] sius Euty
[ches] coniu
[gi et fil(iae) ben]e meri
[tis pos] ueru[nt]

În realitate, nu este vorba de patru personaje (două defuncte, *Caesius Saturninus* și [? *Caes*]ius *Eutyches*), ci numai de trei: *Caesia Saturnina* (singura defunctă), *Caesius Saturninus* (tatăl) și *Eutyches* (soțul ei). Pe de altă parte, se poate observa că fragmentele de litere păstrate la începutul r. 2, 3 și 4 (sunt numerotate numai rîndurile păstrate, cum a procedat editorul) provin chiar din primele litere ale rîndurilor respective, pentru că altfel, dacă ar fi existat mai mult spațiu la începutul r. 4, lapicidul nu ar fi avut de ce să sape mai mici și înghesuite literele *VR* de la sfîrșitul r. 3, amânunt nesubliniat de editor la descrierea inscripției. Așadar, putem cunoaște cu destulă precizie limita din stînga a cîmpului inscripției, iar textul, pentru rîndurile păstrate, poate fi întregit fără prea multă dificultate (fig. 2). Față de propunerile de întregire făcute de V.H. Bauman, constatăm că în r. 1 nu încap cinci litere, ci doar una sau nici una, în r. 2 nici una în loc de trei, în r. 5 trei în loc de patru¹⁴, în r. 7 cinci în loc de zece. Ținînd cont de acestea, propunem următoarea lectură a fragmentului de inscripție :

[*D(is) M(anibus)*]
[*Caesia*]
[*Satur-*]
nina fil(ia)

¹⁴ În încercarea de întregire a inscripției, V. H. Bauman transcrie [? Cae] sius, în loc de [? *Caes*]ius cum o face mai jos, în comentariu. Pe placă nu se păstrează decît IVS.

5. *s(ua) uix(it) ann(is) XIIIX.*
Caesius Satur-
ninus et
~~[? Iul]ius Euty-~~
~~[ches] coniu-~~
10. ~~[gi ben]e meri-~~
~~[tae pos]ueru[nt]~~

Având în vedere grija, care se constată în inscripție, pentru despărțirea corectă a silabelor, am preferat plasarea lui —r— din *Saturnina* la sfîrșitul r. 3, în loc de începutul r. 4, unde ar fi avut loc. R. 11 este posibil să fi fost mai lung, atât în dreapta, cît și în stînga, pentru că nu mai era limitat în părți de ornamentul ghirlandelor. În r. 8, înaintea lui *IVS*, nu putea fi litera *S*, al cărei capăt de sus, cu apex, s-ar fi văzut pe cîmpul păstrat, dacă ținem seama de felul în care lapicidul săpa această literă, apropiată de următoarea din același cuvînt, cum se observă în r. 6(*SA*). Dealtfel, întregirea *[Caes]ius*, propusă de editor, nu se potrivește, atât din lipsa spațiului, cît și prin aceea că ar fi fost nefiresc ca socrul și ginerele să poarte același *nomen*. Am propus *[Iul]ius*, fiindcă se încadrează în spațiul rămas pentru începutul numelui și pentru că mai cunoaștem un *Iulius Eutyches* în Dobrogea, la Carsium, ce-i drept, dintr-o vreme mai tîrzie¹⁵. *Nomen-ul* lui *Eutyches* din inscripția de care ne ocupăm, putea însă fi foarte bine și *[Ael]ius* de pildă.

Textul restabilit al inscripției are o formulare oarecum insolită, dar este evident că posesivul *sua* (r. 5) se referă la *Caesius Saturninus* (r. 6—7), deși este pus înainte, iar dativul *coniugi bene meritae* (r. 9—11) determină doar acțiunea ce-i revine lui *Eutyches*, părtaș cu tatăl la ridicarea monumentului. În felul acesta trebuie înțeleasă logica textului, care nu corespunde ca alcătuire canoanelor obișnuite.

Personajele din inscripție s-ar părea că făceau parte dintr-o familie de liberti (ajunși, poate, proprietari agricoli în nordul Moesiei Inferioră).

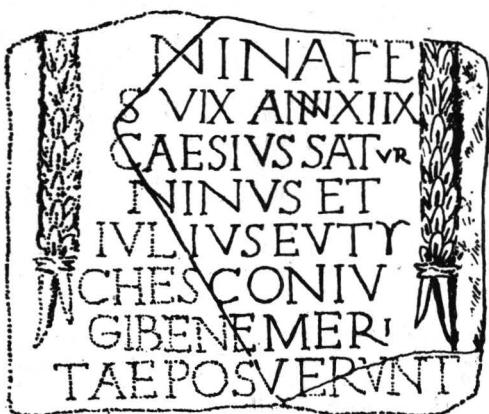

Fig. 2. — Reconstituirea inscripției funerare de la Cataloi, pusă pentru *Caesia Saturnina* de tatăl său, *Caesius Saturninus* și de soțul său, *Eutyches*.

¹⁵ Gh. Poenaru-Bordea, StCl, 5, 1963, p. 295—296, nr. 7 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 110—112, nr. 7.

oare¹⁶). Către această încheiere duce lipsa *praenomen*-ului celor doi bărbați, ca și cele două *cognomina*, dintre care *Saturninus* este mai puțin convingător¹⁷, dar *Eutyches* (*Fortunatus*) este frecvent în componența numelor foștilor sclavi¹⁸.

Ar mai fi de adăugat precizări sau de făcut rectificări și în legătură cu celelalte inscripții publicate de V.H. Bauman¹⁹, dar, pînă la o cercetare amănunțită a pieselor, ne mulțumim doar cu cîteva observații.

Astfel, în r. 2 al inscripției de la Slava Rusă, pusă de *Othis Seutis*²⁰, omisiunea unui *S* s-a produs, probabil, datorită repetării aceleiași litere la sfîrșitul unui cuvînt și la începutul următorului²¹. Cît despre literele din finalul inscripției, sunt transcrise corect, așa cum pot fi deslușite și din fotografie publicată²², cele din r. 7–8: *IVP/VSSIVEVER*. Celelalte, din ultimul rînd, întregite de editor, nu sunt clare și nu se însîruie una după alta, așa cum au fost transcrise. Despre semnificația lor este greu să se afirme ceva precis, dar unele supozitii se pot face. Din textul inscripției, unde, în r. 7, înaintea literelor nedescifrate, se află conjuncția *et*, reiese că dedicantul a pus monumentul pentru el însuși, pentru soția sa și pentru încă un personaj, al cărui nume, ca și *sibi* și *Bithidi(a)e...coniugi*, stătea în cazul dativ. Mai mult, putem deduce că acest personaj (al treilea) trebuie să fi fost tot o rudă a dedicantului și ne gîndim că la sfîrșitul r. 8, am putea citi *PVER* în loc de *PEVER*, cum apare pe piatră, considerînd că ne aflăm în fața unei greșeli a lapicidului, posibil de admis, avînd în vedere că în cuprinsul inscripției există și alte erori, de scriere sau gramaticale²³. Rămîne ca literele cuprinse între *et* (r. 7) și ultimul cuvînt din r. 8, care propunem să fie citit *p<e>uer[ə]*, să ne arate cum se chema copilul. S-ar putea ca ele, în totalitate, să redea un nume tracic încă neînregistrat (*Iupussis?*), sau un nume format după model latin, cu gentilicul *Iu(l)io* urmat de *Pussi*, care ar fi, eventual, o transcriere latină (aici în cazul dativ) a lui Πόστης, atît de bine cunoscut în lumea tracică²⁴.

¹⁶ „Proprietarii *villa-ei rustica de lingă Cataloi*”, cum presupune V. H. Bauman, *op. cit.*, p. 594.

¹⁷ Acest nume nu trădează neapărat originea servilă a purtătorului, dar se întîlnește și ca atare. Cf. D. Tudor, *Istoria slavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 188 și 200.

¹⁸ Exemplu la D. Tudor, *op. cit.*, p. 197.

¹⁹ V. H. Bauman, SCIV, 22, 1971, 4, p. 593–599.

²⁰ *Ibidem*, p. 595–596, nr. 3. Textul inscripției, așa cum este redat de editor: *D(is) M(anibus)/Othis Seutis vivo se/posuit si/bi et Bithid/i(a)e con/iugi et IVP/VSSIVEVER/VSMAT...*

²¹ O greșeală de tipar necorectată, ca și altele din articolul lui V. H. Bauman, provoacă nedumeriri, deoarece ni se spune că acest *S* ar fi fost adăugat mai mic ulterior, „sprijinit de litera *I*”, dar această literă nu apare în nici un rînd din întreaga inscripție. Probabil că este vorba de al doilea *I* din r. 2, lingă care pare să se observe o asemenea corecțură făcută de lapicid.

²² *Ibidem*, fig. 1/3.

²³ Ne putem gîndi și la o eventuală influență a limbii trace, în care, așa cum pare să o dovedească stampila de pe vasul de la Grădiștea Muncelului, copil se spunea *per*. Cf. C. Dăicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 201–204; vezi și I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, p. 115.

²⁴ D. Detschew, *op. cit.*, p. 327.

Cele două inscripții de la Slava Rusă, publicate de V.H. Bauman²⁵, par să ateste într-adevăr prezența unei populații bessice în așezarea respectivă, aşa cum presupune și editoarul lor. Această prezență ar putea constitui încă un argument în favoarea tezei că bessii fuseseră colonizați în teritoriul dobrogean pentru extragerea și prelucrarea minereului de fier²⁶, deoarece în zona Babadagului exploatarea resurselor locale de fier se făcea încă din Hallstatt²⁷.

În legătură cu inscripția de la Topolog²⁸, menționăm doar că scrierea *Amurio* în loc de *Amorio* (cu *V* în loc de *O*) nu „repräsentă o greșală a lapicidului”, ci o transpunere latină a toponimului, pe care dicționarele o înregistrează. De asemenea, subliniem că monumentul din care făcea parte fragmentul cu inscripție, nu era un altar votiv, cum afirmă editorul la descrierea piesei, ci un altar funerar, aşa cum se indică în explicația figurilor²⁹. Cite despre *nomen*-ul lui *Helius*, aproape sigur că a fost *[Au]fidius*³⁰, lucru pe care vom încerca să-l demonstrăm cu alt prilej.

Fragmentul de inscripție de la Casimcea³¹, din a cărui fotografie publicată cu greu se poate desluși căte ceva, este, fără îndoială, întregit și interpretat greșit, nefiind vorba de vreo atestare a unui veteran din *ala I Dardanorum*, presupus de editor din literele **VITALADA** (r. 3), ci de un *Vital(is)* sau o *Vitala*. Este necesară revizuirea lecturii.

Aceste ultime inscripții, asupra căror ne-am referit în treacăt, merită o mai atentă cercetare, pentru a li se cunoaște adevărata valoare documentară.

ANNOTATIONS ÉPIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

On reprend deux inscriptions de Dobroudja, en y apportant une série de rectifications à l'égard de leur première édition.

Premièrement, on montre que l'inscription funéraire de Sacidava, publiée par N. Gostar (StCl, 5, 1963, p. 306–309), mise pour l'exarque Proclinus, n'a pas été élevée par une unité de cavalerie, *N(umerus) e(quitum) NEC NIV*, ainsi que l'a cru le premier éditeur, mais par sa femme, donc on doit lire *Nene c[o]niu(gi)*. L'erreur a pu être faite parce que dans la ligne 8, entre les lettres *C* et *N* se trouve une cassure ronde, un peu plus bas que le niveau de la ligne, que le lapicide n'a pas évitée, mais l'a considérée pareille à la lettre *O*, l'intégrant dans le mot (fig. 1). De même, dans la ligne 5, le complètement correct est *qui milit(auit) Sac(idauae)*, pas *qui milit(auit) (inter) Sag(ittarios)*.

²⁵ În articolul citat (nota 19), p. 594–596, nr. 2–3.

²⁶ Em. Zah și Al. Suceveanu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567 și urm.

²⁷ St. Olteanu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 295 și urm.

²⁸ V. H. Bauman, *op. cit.*, p. 597, nr. 4, fig. 1/4.

²⁹ Atât în cea tradusă în franceză (p. 599), cit și în cea românească (p. 600).

³⁰ Editorul admite reconstituiriile Aufidius sau Fufidius, dar ar fi putut fi și Alfidius.

³¹ *Ibidem*, p. 597–598, nr. 5, fig. 1/5.

En second lieu, on discute l'inscription funéraire de Cataloi, publiée par V.H. Bauman (SCIV, 22, 1971, 4, p. 593—594, no. 1), où l'éditeur n'a pas observé que les lettres du commencement des lignes 2, 3 et 4 sont les premières des rangées respectives et que donc, l'on peut connaître la limite de gauche de la plaque. À cause de cela, les compléments proposés ne s'encadrent pas dans le champ de l'inscription. La reconstitution de l'inscription (fig. 2), prouve qu'il ne s'agit pas de quatre personnages, ainsi que l'éditeur l'a cru, mais seulement trois : la défunte, son père et son mari, ces deux derniers n'ayant pas le même *nomen*. Ils faisaient, vraisemblablement, partie d'une famille de liberts.

À propos des autres inscriptions publiées par V.H. Bauman, l'on fait quelques observations. Pour les dernières lignes de l'inscription mise par Othis Seutis, l'on propose la lecture hypothétique *Iu(l)io Pussip<e>uer[o]*, dans laquelle le deuxième nom serait un datif latin de l'anthroponyme trace Πόστης.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — L'inscription funéraire de „Muzait”, mise par *Nene* pour son mari, l'exarque *Proclinus*.

Fig. 2. — La reconstitution de l'inscription funéraire de Cataloi, mise pour *Caesia Saturnina* par son père, *Caesius Saturninus*, et par son mari, *Eutyches*.